

Pieter M. Judson, **Habsburg. Geschichte eines Imperiums 1740–1918**. Aus dem Englischen von Michael Muller. München: Verlag C. H. Beck, 2017, 667 str.

Pieter M. Judson je ameriški profesor, specialist za avstro-ogrsko zgodovino, ki je deloval na harvardski univerzi, zdaj pa predava na Evropskem visokošolskem institutu v Firencah.

Skoraj sto let je veljalo, da je prvo svetovno voljo v glavnem povzročila Nemčija, v zadnjih letih pa se to v zgodovinopisju spreminja. Podobno je z Avstro-Ogrsko. Kot posledica prve svetovne vojne je ta imperij upravičeno razpadel. Zdaj pa je profesor Pieter M. Judson izdal obsežno delo, v katerem dokazuje, da je bila Avstrija in od 1867 Avstro-Ogrska, zelo dobra in urejena država, za katero ni bilo pravih razlogov, da je leta 1918 propadla. Da se je M. Judson dokopal do takega sklepa je po mojem mnenju vzrok v tem, da je enostransko uporabljal gradivo iz glavnih dunajskih državnih arhivov, ter objave avstrijskih avtorjev, medtem ko objav zgodovinarjev drugih tedanjih avstrijskih narodov, očitno zaradi jezikovnih razlogov skoraj ni upošteval. Knjiga temelji na 827 zgodovinskih knjigah in razpravah. Pisal jo je osem let. V knjigi je upošteval razprave slovenskih avtorjev Andreja Rahtena (v nemščini, 1), Roka Stergarja (v angleščini, 2, od tega vpogled v eno še neobjavljeno). Upošteval je tudi nemški prevod Slovenske zgodovine avtorjev Štiha, Simonitija in Vodopivca. Upošteval je tudi eno razpravo v češčini. Od slovenskih politikov omenja Dragotina Dežmana, dr. Antona Korošca v zvezi z majniško deklaracijo, Luka Svetca in Josipa Vošnjaka.

Menim tudi, da Judson ni dovolj upošteval, da je bila prva svetovna vojna v prvih dveh desetletjih 20. stoletja zaradi visoke politike ne glede na morebitni atentat, pred durmi. Manjkal je samo povod za njen začetek. Proti koncu avstro-ogrskega imperija pa njegovi številni in raznorodni narodi v nasprotju z dokumentacijo, ki jo je uporabljal M. Judson, niso več zdržali, da bi jim vladal cesar na Dunaju. Izzivalnih avstrijskih manevrov v Bosni in prvega obiska člana cesarske hise v glavnem mestu anektirane Bosne, Sarajevu, in to še na srbski narodni praznik Vidov dan, bosanski Srbi in v ozadju Kraljevina Srbija pač niso mogli prenesti. Avstrijske tajne službe v Bosni so s skrajno ostrino sporočale na Dunaj, da v takem napetem vzdušju vojaške enote in policija ne morejo zagotoviti osebne varnosti obiskovalcu, prestolonasledniku Francu Ferdinandu. Isto je poročal na cesarski dvor guverner v Bosni feldmaršal Potiorek, ki je menda na Koroškem imel svojo graščino, in je Dunaj naravnost prosil, če že manevrov ni mogoče odpovedati, naj

odpade vsaj odpade obisk prestolonaslednika. Toda tudi tega na Dunaju niso želeli odpovedati, češ da bo to prvi obisk člana vladarske hiše po aneksiji Bosne 1878 v tej deželi. Obisk prestolonaslednika je bil varnostno skrajno slabo organiziran, s čimer je bil omogočen atentat. Atentati na člane vladarske hiše pa v tedanjem času niso bili tako težki delikti, da bi se zaradi njih napovedovale vojne. Cesar Franc Jožef tega ukrepa ni prav razsodil. Ni upošteval dejstev v visoki politiki, da je bila svetovna vojna tik pred zdajci, da je manjkale še povod zanjo. In to je bil nesrečen atentat v Sarajevu. Napoved vojne, ki jo je cesar Franc Jožef nepremišljeno izrekel Kraljevini Srbiji in se je nato izcimila v prvo svetovno vojno, je trajala zelo dolgo, izgube avstroogrskih in nemških vojakov ter nasprotnih armad na vseh frontah so bile prevelike, v zaledju Avstrije in Nemčije je tudi začela razsajati huda lakota. Razsulo Avstro–Ogrske s koncem prve svetovne vojne je bilo neizbežno. K njenem koncu je veliko pripomogel tudi ameriški predsednik Woodrow Wilson, ki se je zavzel za osvoboditev raznih narodov izpod avstroogrškega jarma. Tako klavrno stanje v avstroogrski državi sta v književnosti opisovala Joseph Roth in Alexander Lernet Holenia v romanu *Die Standarte*. »Bilo je, kot da bi vojakom odpadali šlemi z njihovih glav in monogrami z njihovih kokard, da bi izginevali konji s sedli vred in da ne bi preostalo nič drugega kot nekaj sto nagih poljskih, romunskih ali rutenskih kmetov, ki niso videli nikakršnega smisla v tem, da bi pod žezlom cesarja nosili odgovornost za usodo sveta.« Donavska monarhija naj bi bila civilizacijski dosežek, ki se ni mogel več obdržati, ker se je preprosto izčrpal. Toda tak pogled na usodni konec mnogonarodnega imperija v obdobju nacionalnih držav, v zadnjih letih ni več splošno veljaven. Zdaj je zgodovinar Pieter M. Judson podal nov pogled na Avstro-Ogrsko in njene narode kar se odraža že v naslovu izvirnika: *The Habsburg Empire. A new History 1740–1918*, Harvard University Press, 2016. V čem se kaže ta nov Judsonov pogled? Avstrijski imperij je po njegovem mnenju do leta 1914 dobro funkcioniral. Večina prebivalstva, ki so bili tedaj kmečki podložniki, so ga po reformah 18. stoletja sprejemali za svojega. Meščanov in tržanov, ki so bili obrtniki in trgovci ter uradnikov je bilo zelo malo. Da je bil avstrijski imperij obsojen na propad, je po Hudsonovi razlagi mit.

Avtor začenja svojo obravnavo z obdobjem vladavine Marije Terezije. To je utemeljitev za njegovo izhodišče, da so podložniki državo sprejemali, ker je tedaj le-ta začela izvajati reforme, ki so podložnikom uredile, če ne zmanjšale tlaške obveznosti (robotni patenti) in deloma zmanjšale tudi obvezne naturalne dajatve, da so olajšali sklepanje zakonske zveze s partnerji s tujih zemljiških gospodstev in vsaj otrokom gospodarjev-podložnikov olajšali zapustitev podložniških kmetij in odhod v mesta in trge v obrtni ali trgovski uk ali redkeje celo v višje šole in zaposlitev v polagoma nastajajočih manufakturah.

V stoletjih pred reformnim obdobjem cesarice Marije Terezije (1740–1780) in njenih dveh sinov, cesarjev Jožefa II. (1780–1790) in Leopolda II. (1790–1792), so nekajkrat izbruhnili kmečki upori, bolj kot ne stalno pa so se podložniki pritoževali nad svojimi zemljiškimi gospodi, ki so jim pogosto zviševali tlaške obveznosti, celo do več dni na teden od vsake podložniške kmetije. Neupravičeno so jim zviševali tudi naturalne dajatve. Pritoževali so se skozi vse oblastne stopnje do cesarjev, ker

so kljub vsem običajnim zavrnitvam vendarle upali, da bodo pri njih dosegli svoje stare pravice. S cesarjeve pisarne pa so jim odgovarjali s praznimi tolažbami. Tedaj je bilo namreč po deželni ustavi razmerje med zemljiškimi gospodi in podložniki zadeva privatnega prava, kjer sta bila pogodbenika enakopravna in v to razmerje vladarji niso smeli posegati. V obdobju državnega absolutizma pa so si vladarji prvič drznili poseči v omenjena razmerja, s čimer so sploh bile omogočene reforme v prid podložnikov. To je trajalo do zemljiške odveze leta 1848.

Marija Terezija, s katero se začne Judsonova knjiga, je leta 1749 odredila neke vrste ljudsko stetje, da bi se z njim ugotovilo, koliko prebivalcev država sploh ima, še bolj pomembno pa je bilo, s koliko vojaki lahko računa za tedanje neprestano vojskovanje, s svojimi sosedi, ki so ji izpodbijali veljavnost pragmatične sankcije in s tem upravičeno zasedbo prestola avstrijske države. Hkrati je odredila tudi izvedbo konskripcije, oštevilčenje vseh stanovanjskih stavb, da bi bilo mogoče spremljati gibanje prebivalstva. V nasprotju s prejšnjimi poskusi, ko so te popise izvajale lokalne avtoritete, predvsem lokalni župniki in uradniki upravnih uradov zemljiških gospodstev, je za izvedbo teh dveh popisov odredila armado, oz. njene častnike. Menila je, da bodo ti vojaški popisovalci, ker bodo tujci, in ne bodo podvrženi lokalnim vplivom, vestno in zvesto popisali oz. posneli dejansko stanje. S tema dvema popisoma se je ugotovilo porazno stanje, med drugim tudi, da mnogo potencialnih rekrutov zaradi slabih fizičnih lastnosti ni bilo sposobnih za vojaško službo. Vzroki za to pa naj bi bili, da v podložniških družinah zaradi premajhnih posestev niso mogli pridelati dovolj živeža, da so torej bili potencialni vojaki podhranjeni, čeprav te besede v zapisih ni, in da zaradi preobilne predpisane tlake, ki ima pač prednost pred delom na domači kmetiji, ne morejo poleti in jeseni spraviti svojih pridelkov in jim neredko na njivah zgnijejo. Podložnikov v takih slabih gospodarskih razmerah seveda ni bilo mogoče ustrezno obdavčiti. Ker so bili zadnjiški gospodje na svoji dominikalni zemlji davkov oproščeni, je vse davčno breme padlo na kmečke podložnike, ki so gospodarili na rustikalni ali urbarialni zemlji. Ker je bilo kmetijstvo tedaj poglobljena gospodarska panoga in druge panoge kot obrt, trgovina in manufakture se niso bile kaj prida razvite, so bili poglobljeni državni dohodki od davkov, ki so jih morali, prek svojih zemljiških gospodov, plačevati kmečki podložniki. Marija Terezija je predpisala neke vrste izmero zemljišč in ustrezno davčno rektifikacijo. To je storil tudi cesar Jožef II. Toda obe izmeri sta bili dokaj površni. Velikega projekta, ki je za izmero vseh zemljišč v državi trajal nekaj desetletij, se je lotil cesar Franc (1792–1835), je bila uvedba franciscejskega zemljiškega katastra in modernih zemljiških knjig, kar je omogočalo bolj pravično obdavčitev kmečkega prebivalstva.

Na podlagi objektivnih ugotovitev v teh popisih se je nato cesarica s svojimi dobrimi svetovalci, med katerimi je bilo nekaj pruskih gospodarskih strokovnjakov (npr. grof Zinzendorf, poznejši predsednik avstrijskega računskega sodišča) in nekaj domačih češko nemških aristokratov (npr. knez Kaunitz in grof Kollowrat), ki naj bi pomagali pri uvedbi teh reform, ki jih je pruska država že izvedla in se na ta način gospodarsko zelo okrepila. Eden poglobljenih domačih podobnih strokovnjakov je bil avstrijski državnik, moravski grof Friedrich Wilhelm von Haugwitz (1702–1765,

ki je izvajal upravne reforme Marije Terezije od 1749 naprej in je bil od 1749 do 1761 predsednik direktorija *in publicis et cameralibus* in nato član državnega sveta. Rezultat teh nasvetov je bil, da so bili zemljiški gospodje za svojo dominikalno zemljo obdavčeni,

Marija Terezija se je tudi zavedala kako potrebna je pismenost prebivalstva in je tudi uvedla osnovne šole za dečke in deklince v vsej državi. Uvajanje teh šol je bilo sila težavno, ker ni bilo ne prostorov ne učiteljev. Cesarica sama se je zanimala in urejala določene stvari s tega področja. Tako je moral celjski okrožni glavar po njenem nalogu osebno po vsem svojem okrožju iskati dovolj velik prostor za pouk enega razreda (razredi so bili tedaj seveda zelo številni, od 60 do 70 učencev), pa ga ni našel. Postopoma so začeli zidati šolske stavbe za en, dva ali tri razrede in s stanovanjem za šolskega upravitelja, Večje šolske stavbe, kjer so bile nujno potrebne, so začeli zidati šele po letu 1860. Velike težave so bile tudi z učitelji, Tedaj učiteljišč se ni bilo, kandidati za učitelje so se izobraževali na normalkah (uglednih osnovnih šolah večinoma le v glavnih mestih posameznih dežel), V podeželski osnovni šoli v Sv. Lenartu nad Laškim je poučeval hlapec, ki je znal nemško, ker je v mladosti služil v nemških krajih. Sčasoma so se razmere izboljšale, ustanovili so učiteljišča za osnovnošolske učitelje. Marija Terezija je šolstvo stela za »politikum«, od osnovnih šol je pričakovala državljansko vzgojo. V praksi seveda učencev niso toliko navduševali za obstoječo državo, temveč za tedanjo cesarsko hišo. Šolska zgodovina ni bila zgodovina avstrijske države, ampak je bila v resnici zgodovina Habsburžanov. V šolah so bile pogoste proslave ob obletnicah rojstev, porok in smrti vladarjev in drugih članov vladarske hise. Moja mati, ki je bila rojena leta 1890, si je od nemškega pouka v dvorazrednici na podeželju, zapomnila le prvo kitico avstrijske himne: »Gott erhalte, Gott beschutze unsern Kaiser, unser Land.« Osnovne šole so bile praviloma utrakvistične, kjer naj bi bil pouk v prvih dveh razredih v jeziku učencev, pozneje pa obvezno seveda tudi nemški jezik. To pa je bil seveda le predpis. V številnih krajih (zlasti v trgih in mestih) na Južnem Koroške in Spodnjem Štajerske je bil učni jezik le nemški, čeprav je bil šolski okoliš le slovenski.

Uradni jezik je bil vseh avstrijskih deželah seveda nemški, toda uradniki na vseh upravnih in občinskih uradih, ki so imeli opravka s slovenskimi strankami, so morali znati slovensko, listine, ki so jih izdajali pa so seveda bile le v nemščini. Podobno je bilo na sodiščih. Sodniki, tožilci in odvetniki so morali obvladati slovenski jezik. V bistvu so procesi potekali v slovenščini, omenjeni glavni akterji pa so narekovali svoje izjave na zapisnik v nemškem jeziku. Tudi sodbe so bile izdane v nemškem jeziku.

Od začetka in srede 19. stoletja, ko so se kot posledice francoske revolucije leta 1789 in dunajske marčne revolucije leta 1848 začele narodne prebuje, pa prebivalci v slovenskih in tudi drugih nenemških deželah s takim načinom niso bili več zadovoljni in so zahtevali upoštevanje svoje nacionalne identitete in poslovanje državnih uradov v vseh stopnjah v narodnem (slovenskem) jeziku. To se do konca Avstro-Ogrske ni nikjer v celoti uveljavilo. Nemški jezik je v vseh avstro-ogrskih deželah močno prevladoval, kar je bila cesarjeva volja. On je pogosto nagovarjal

svoje narode z »Alle meine lieben Volker!«, ob prvi priložnosti pa je izjavljal »Ich bin ein deutscher Fürst!« V zadnjih letih vladavine Franca Jožefa so se jezikovne razmere dokaj izboljšale. Pri obiskih cesarja v raznih krajih, npr. ob progi Dunaj–Trst, so ga župani nagovarjali v slovenskem jeziku, pevci pa so mu peli slovenske pesmi. Cesar pa se je za prijaznost zahvalil v slovenskem jeziku. Na nižji upravni ravni, na ravni dežel ali okrožij pa problematika slovenskega jezika ni bila rešena tako ugodno. Leta 1913 so v Mariboru zgradili zidani most čez Dravo z Glavnega trga na desno stran reke. Na slovesno odprtje so seveda prišli ministri dunajske in zastopniki graške deželne vlade in razne pomembne osebnosti, seveda tudi krajevni škof. Vsa slovesnost je potekala izključno v nemškem jeziku. Na vsej slovesnosti ni bila izrečena niti ena slovenska beseda. Take so bile jezikovne razmere v praksi. Toda prebivalci so bili z doseženimi jezikovnimi razmerami vendarle še kar zadovoljni. To dejstvo izpostavlja tudi Judson. Na Ogrskem, kjer je imelo plemstvo se naprej oblast v svojih rokah, so te pozitivne jezikovne spremembe uvajali še veliko počasneje.

Da je bila dinastično usmerjena šolska vzgoja dokaj uspešna, se je pokazalo po atentatu na prestolonaslednika Franca Ferdinanda v Bosni leta 1914. Avstro-Ogrska je po atentatu napovedala vojno Kraljevini Srbiji. Takoj po napovedi vojne, ki bi lahko bila pravzaprav domala lokalna zadeva, pa se je razplamtela svetovna vojna. Ob mobilizaciji za to avstrijsko-srbsko vojno, ki se je razvila v prvo svetovno vojno, so bili avstrijski mobiliziranci večinoma navdušeni nad vojskovanjem. Seveda je k temu veliko pripomogla vednost, kako velika razlika je med neznatno in revno balkansko kraljevino Srbijo in mogočno Avstro-Ogrsko. Avstrijski mobiliziranci so menili, da bo vojna trajala le nekaj tednov in da se bodo torej kmalu (do Božiča) vrnili domov.

Judson trdi, da je Avstro-Ogrska kot država do leta 1914 dobro funkcionirala in da so jo državljanji sprejemali. Da bi bila ta država obsojena na propad, je po njegovem mit. Kaj pa je torej vodilo do razpada Avstro-Ogrske? Za Judsona je to bila svetovna vojna, ki ji avstroogrška država ni bila dorasla. Že cesarjeva vojna napoved Kraljevini Srbiji ni bila dobro premišljena. Avstrijsko vojaško vodstvo je bilo nekompetentno, še huje, kar pa Judson ne omenja, bilo je domala povsem podrejeno nemškim generalom ki so seveda zagovarjali nemške, ne pa avstrijske interese. Avstrijska notranja uprava ni bila sposobna oskrbeti prebivalstvo s potrebnim živežem. Nenemški narodi so bili obravnavani z ošabnostjo in z nezaupanjem. Država je žalostno odpovedala. To spoznanje je povzročilo splošno ravnodušnost glede njene usode. Nemški rajh je bil med vojno s svojo notranjo upravo bistveno bolje voden. Tam so precej storili s socialnimi ukrepi za ohranitev državne skupnosti (npr. s predpisanimi nizkimi stanovanjskimi najemninami), cesar v Avstriji domala ni bilo. Tudi je bila nemška armada bolje vodena. V Avstriji pa cesar Franc Jožef zaradi visoke starosti ni mogel več odločilno voditi države v prvih dveh letih vojne. Njegov pranečak in naslednik Karl pa sploh ni bil namenjen za vladarja, kar kaže dejstvo, da ni imel domačih učiteljev in vzgojiteljev, temveč je obiskoval običajno dunajsko gimnazijo, kjer so ga profesorji in sošolci imeli sicer radi – in mu, ker je bil nadvojvoda (Erzherzog) nadedeli nadimek Erzkarli – ni pa kazal nobenih

monarhičnih lastnosti, potrebnih za bodočega cesarja. Tudi tajni poskus, doseči separatni mir vsaj z eno sovražno državo (Francijo), v katerega je vpregel svoja svaka, ki sta bila francoska častnika, se je klavrno izjalovil. S tem je povzročil nezaupanje v vojaški koaliciji s Prusi. Pa tudi v lastni državi so nastale razprtije, ker je kot kronani ogrski kralj ravnal preveč v prid Ogrske in manj v prid Avstrije. V zadnjih mesecih svojega vladanja je skušal nagovoriti poslance državnega zbora in vodilne politike, da bi oblikoval Avstro–Ogrsko kot trialistično federacijo s približno dosedanjsimi deželami in narodi, kar pa so skoraj vsi povabljeni politiki zavrnili. Znan je znameniti stavek tedanjega predsednika Jugoslovanskega kluba v dunajskem parlamentu in vodilnega slovenskega politika, dr. Antona Korošca, ko ga je cesar nagovarjal za federacijo avstrijskih narodov: »Majestat es ist zu spat!« Judson opozarja v zgodovini Avstro–Ogrske monarhije tudi na razmerje skupne države do njenih posameznih dežel. Državo s cesarjem vred so podložniki šteli kot protiutež plemstvu in to naj bi bilo bistveno več kakor iluzija. Kajti v Avstriji je bilo plemstvo obdavčeno že od l. 1748, v Franciji to ni uspelo do revolucije leta 1789. Kmalu se je v Avstro–Ogrski uveljavilo tudi ustavno načelo enakosti pred zakonom. Pozneje so uveljavili splošno vojaško dolžnost in dolžnost deželne brambe, kar je vplivalo na občutek skupne državne pripadnosti. In celo v letu 1848, na višku pomladi narodov, niso revolucionarji mislili na konec države in cesarstva. V zvezi s trializmom (tridelna avstrijska država – nemška, ogrska in slovanska), ki bi mu naj bil naklonjen prestolonaslednik Franc Ferdinand s svojim belvederskim kabinetom, se je izkazalo, da nima nikakršnih možnosti, ker Madžari nikakor ne bi dopustili, da bi se poleg njih konstituirala se slovanska država. Judson opisuje tudi, kako zapleteno se je v donavski monarhiji razvijalo pojmovanje narodnosti, kar pa moramo tukaj opustiti. Po Judsonu nacija ni nič naravnega, temveč je nekaj narejenega. Če se narodnosti imenujejo po njihovem jeziku (slovenski jezik Slovenci, nemški jezik Nemci), pa je to vendarle naravno. Konflikte, ki so se v Avstriji pojavljali po l. 1870 Judson ne šteje kot nacionalne, temveč nacionalistične konflikte. V Judsonovem delu je še veliko ugotovitev in trditev, katerih opis pa moramo opustiti, ker je recenzija že zdaj predolga. Menim, da je zelo ustrezna formulacija, ki jo je zapisal Jure Gasparič v predgovoru knjige rajnega prof. dr. Janeza Cvirna: *Dunajski državni zbor in Slovenci (1848–1918)*. Celje: Zgodovinsko društvo Celje, Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2015, 280 strani. (Zgodovini. ce 15). »Za razpad monarhije ni kriva prepočasna, oziroma nezadostna demokratizacija, ampak pomanjkanje konsenza o njeni ureditvi. Najhujši politični boji so se po obnovi ustavnega življenja od šestdesetih let 19. stoletja dalje, največkrat bili za »pravičnejšo«, (seveda je bil pojem »pravično« z vidika različnih poslanskih skupin razumljen povsem različno) ureditev države v nacionalnem smislu.«

Jože Maček